

Оксана Юрченко

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

У статті актуалізовано проблему підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності у контексті впровадження «Державного стандарту початкової загальної освіти». Здійснено теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень, в яких обґрунтовано сутність та зміст поняття «підготовка» та «професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи». На основі нього виокремлено характеристики підготовки майбутнього вчителя початкової школи та подано власне визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: *підготовка, професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи, соціальна компетентність.*

Діяльність учителя початкової школи є унікальною в педагогічному середовищі. Від рівня фахової підготовки вчителя, високого професіоналізму майбутніх фахівців, становлення в них нового мислення, формування умінь демонструвати індивідуальний стиль педагогічної діяльності, готовності творчо працювати, самовдосконалюватися, упроваджувати нові підходи до організації і здійснення навчального процесу молодших школярів залежить ефективність навчально-виховного процесу в початковій школі. Особливі труднощі відчуваються у створенні навчальних планів і програм та методичного забезпечення, які стосуються фахової підготовки вчителів початкової школи. Це пов'язано, зокрема, з багатоаспектністю, багато-векторністю діяльності педагога, який має бути готовим до ознайомлення школярів з усіма освітніми галузями Державного стандарту початкової загальної освіти [4] на відповідному рівні. Саме його вимоги до навчальних досягнень молодших школярів мають стати орієнтиром у проектуванні навчальних планів і програм, створенні навчально-методичних посібників для підготовки вчителів початкової школи. Теоретична та методична підготовка до викладання кожної освітньої галузі має бути наскрізною упродовж здобуття всіх рівнів вищої освіти.

Дослідженню питань професійної підготовки майбутніх учителів приділяли увагу такі вчені, як В. Андрущенко, О. Антонова, І. Бех, С. Гончаренко, А. Грітченко, О. Дубасенюк, М. Євтух, В. Коваль, В. Кузь, В. Луговий, Н. Ничкало, В. Майборода, Н. Побірченко, С. Сисоєва, С. Совгіра, О. Ярошенко, Т. Яцула та ін. Проблеми підготовки вчителя

початкової школи, включаючи аспекти формування змісту, форм та методів професійної підготовки, розвитку провідних якостей та компетенцій майбутнього фахівця, досліджували такі вчені, як Н. Бібік, О. Біда, В. Бондар, М. Вашуленко, І. Казанжи, Н. Кичук, Л. Коваль, О. Комар, А. Крамаренко, О. Кучерявий, С. Мартиненко, О. Матвієнко, І. Осадченко, Л. Петухова, О. Савченко, С. Скворцова, Л. Хомич, Л. Хоружа, О. Ярошинська та ін. Учені єдині в тому, що підготовка майбутніх учителів спрямована передусім на оволодіння знаннями з фахових навчальних дисциплін, але не завжди забезпечує необхідну й достатню професійну готовність до майбутньої педагогічної діяльності. Тому педагогічна підготовка потребує подальшого більш детального обґрунтування й аналізу окремих її аспектів, які залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – проаналізувати погляди науковців щодо сутності поняття «підготовка», «професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи», та виокремити її особливостей у контексті формування соціальної компетентності.

Професійна діяльність учителя початкової школи серед інших педагогічних професій посідає особливе місце. Вона визначається не тільки обсягом освітніх завдань, які вирішуються, але й значимістю цього періоду для всього розвитку і становлення особистості дитини, її цінностей та світогляду. Зважаючи на це, науковці чимало уваги приділяють проблемі підготовки майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності.

Вирішення зазначеної проблеми ґрунтується на аналізі досліджень Т. Байбери, Н. Бібік, О. Бігич, О. Біди, М. Богдановича, І. Богданової, В. Бондаря, М. Вашуленка, В. Гриньової, П. Гусака, Н. Кічук, Я. Кодлюк, А. Коломієць, Н. Кузьміної, Н. Морзе, О. Пехоти, О. Савченко, С. Скворцової, В. Сластьоніна, І. Соколової, О. Хижної та інших науковців, у яких розкриваються особливості розвитку педагогічної і шкільної освіти, а також реального стану підготовки майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах.

У прийнятому новому Державному стандарті початкової освіти [4] реалізується компетентнісний підхід до навчання, сутність якого формулюється у вигляді стислої форми: «звичний результат навчання «я знаю» змінюється на «я знаю, як це застосувати, я це розумію». Отже, у ньому вкладено зміст, який має сприяти розвитку основної компетентності «вчити вчитися», який для початкової школи має особливе значення. Як стверджує дослідниця, без розвиненого вміння вчитися не може бути ефективною освіти, і оскільки навчальна діяльність у молодших школярів формується вперше, вона вимагає особливої уваги.

Майбутній вчитель початкової школи повинен усвідомлювати, що зміст освіти – це складне динамічне явище, до якого висуваються певні вимоги (такі вимоги ставлять і до підручників, і до навчальних планів та

програм), а саме: знання мають бути справді науковими і відображати досягнення науки та техніки в державі; зміст освіти має базуватися на досягненнях національної культури, розвитку державної мови та народних традицій, враховувати принципи історизму; передбачати послідовність, систематичність та доступність у засвоєнні знань учнями; враховувати розвиток вікових та індивідуальних особливостей школярів їх інтелект; базуватися на свідомому оволодінні знаннями та власній активності учнів у навчальному процесі.

Незаперечно, що праця вчителя початкової школи є складною і різноманітною. Вона передбачає низку науково-організаційних аспектів, до яких належать:

- планування роботи майбутнього вчителя на уроці (написання конспекту уроку);
- організація навчальної діяльності молодших школярів (передбачає теоретичне ознайомлення з новим матеріалом, демонстрація особистого вміння виконувати окремі дії);
- стимулювання навчальної діяльності молодших школярів (оцінка діяльності учня за 12-бальною системою);
- контроль за виконанням навчальних дій (види та форми контролю (усний, письмовий, комплексний, тестовий та ін.);
- аналіз результатів навчальної діяльності молодших школярів (учитель вносить корективи для засвоєння учнями матеріалу на основі оцінок або результатів виконання інших робіт);
- діяльність майбутнього вчителя початкової школи спрямована на розвиток культури спілкування та логічного мислення учнів.

З метою ґрунтовного дослідження нашої теми звернемося до наукових досліджень в яких представлено визначення «підготовка», «професійна підготовка майбутнього вчителя».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «підготовка» розглядається як «дія за значенням підготувати; запас знань, навиків, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності» [3, с. 767]. Результатом підготовки є готовність, що визначається як «стан готового і бажання зробити що-небудь».

За Л. Мітіною, у структурі підготовки слід розрізняти професійно значущі якості особистості вчителя – педагогічну спрямованість, педагогічну компетентність, емоційну гнучкість [8, с. 47].

Дослідниця Л. Нечаєва, у процесі підготовки, розглядає лише її результат – готовність, яка розуміється нею як «система інтегральних змінних, що включають професійно-педагогічну спрямованість особистості, її теоретичну озброєність, а також наявність професійно значущих умінь, необхідних для спільної діяльності» [11, с. 7].

Отже, аналізуючи психолого-педагогічну літературу, знаходимо різні погляди щодо визначення поняття «підготовка». Деякі вчені поняття

«підготовка» ототожнюють з готовністю до професійної діяльності, інші – вважають, що підготовка включає формування готовності майбутніх учителів до професійної діяльності.

Дослідниця Н. Кузьміна [7] зазначає, що професійна підготовка майбутнього вчителя – це процес формування й набуття настанов, знань та вмінь, необхідних спеціалісту для належного виконання спеціальних завдань навчально-виховного процесу.

За І. Зязюном, професійна підготовка майбутнього вчителя – це цілісний процес засвоєння й закріплення загальнопедагогічних та соціальних знань, умінь і навичок [6].

Дослідниця О. Абдулліна вважає, що загальнопедагогічна підготовка вчителя – це процес учіння студентів у системі навчальних занять з педагогічних дисциплін і педагогічної практики й результат, що характеризується певним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованості загальнопедагогічних знань, умінь і навичок. Система загальнопедагогічних знань, умінь і навичок є загальною, єдиною необхідною кожному педагогу, зокрема вчителю початкової школи, для реалізації його соціально-професійних функцій [1, с. 57].

На думку Г. Саранцева, до підготовки майбутнього вчителя необхідно висувати такі вимоги: засвоїти методологію наукового пошуку; оволодіти системним аналізом; уміти адаптуватися до різноманітних змін; прогнозувати процес розвитку тієї чи іншої ситуації [12, с. 65]. Такий фахівець буде готовий не лише до професійної діяльності у навчально-виховному процесі, а й до оцінки соціальної ситуації розвитку кожного учня, зокрема.

На думку О. Мороза, підготовка майбутнього вчителя має спрямовуватися на забезпечення:

- психологічної готовності до професійної діяльності (потреба в педагогічній діяльності, внутрішнє сприйняття вимог діяльності; усвідомлення співвідношення своїх особистих якостей вимогам діяльності; усвідомлення мотивації особистих прагнень до цієї спеціальності);
- теоретичної готовності до педагогічної діяльності (наявність глибоких знань основ наук, високого рівня розвитку, підготовка до конкретної галузі знань, обізнаність із вимогами до спеціальності та до особистісних якостей і здібностей учителя);
- практичної готовності (вміння планувати та організовувати навчально-виховну роботу, володіння засобами та методами навчання і виховання школярів, уміле застосування наявних знань, формування нових умінь і навичок, наявність індивідуального підходу до кожного учня);
- ідейно-політичної готовності, світогляду, загальної та педагогічної культури;
- певного рівня розвитку педагогічних здібностей, що вбирає в себе педагогічну спостережливість, педагогічну уяву, вимогливість як рису

характеру, педагогічний такт, організаторські здібності;

– професійно-педагогічної спрямованості особистості, яка характеризується як «стійкий інтерес до професії у поєднанні з суспільною і пізнавальною активністю, що відображається у прагненні й готовності відповідально виконувати свої педагогічні обов'язки» [10, с. 112].

Зокрема, в дослідженні Л. Хомич подається психолого-педагогічна концепція підготовки майбутнього вчителя початкової школи, за якою педагогічна освіта, на відміну від інших типів професійної підготовки, передбачає формування системних знань про людину як суб'єкта освітнього процесу, що включає навчання, виховання та розвиток. Ця системність задається не стільки включенням відповідних дисциплін у навчальний план, скільки всією організацією навчання в педагогічному вузі. У зв'язку з цим дослідниця підходить до розробки змісту психолого-педагогічної підготовки фахівців як комплексної програми, що спрямована на розвиток у майбутніх учителів багатогранності та гнучкості мислення, гуманізації й демократизації вищої школи, формування педагога-дослідника, здатного розвивати особистість молодшого школяра [14, с. 127].

Чимало дослідників процесу підготовки майбутнього вчителя вважають, що підготовка існує в рамках педагогічного процесу, яка визначається як «процес, що реалізовує цілі освіти і вихованців в умовах систем, в яких організована взаємодія вихователів і вихованців» [5, с. 17].

Отже, серед напрацювань різних дослідників сучасності можна виділити головні особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи у професійній діяльності, а саме:

– по-перше, методологічним підґрунтям змін у методичній професійній підготовці є її спрямованість на компетентнісний підхід – реалізація компетентнісного підходу в змісті професійної освіти дозволяє формувати у випускників якості, необхідні для їх інтегрування у широкий світовий соціокультурний простір. На думку Н. Бібік, до таких варто віднести: усвідомлення багатозначності позицій і поглядів на те чи інше явище; уміння користуватися інформаційними ресурсами; навчання співробітництву і діалогу на рівні взаємодії окремих людей, носіїв різних поглядів і культур [2, с. 25];

– по-друге, нова система підготовки майбутнього вчителя початкової школи висуває особливі вимоги до особистості сучасного педагога. На сучасному етапі розвитку освіти необхідно зосередити увагу на таких професійно-значущих якостях майбутнього вчителя, як гуманістична спрямованість, глибокі знання свого предмета та суміжних дисциплін, потужний науковий потенціал, методична гнучкість і відповідальна особистісна позиція [13];

– по-третє, чим точніше педагогічна освіта буде реагувати на новітні процеси в початковій школі, тим більше передумов для підвищення її якості. Серед основних досягнень початкової школи варто назвати ті, які

необхідно впроваджувати в практику підготовки майбутнього вчителя початкової школи, а саме: гуманізацію освіти та її особистісно-розвивальний характер; запровадження компетентнісного підходу у визначенні навчальних досягнень; варіативність ефективних підходів для досягнення кінцевого результату; спрямованість діяльності вчителя на організацію моніторингового дослідження якості навчальних досягнень учнів у початковій школі [9].

У процесі аналізу наукових праць з'ясовано, що під час здійснення професійної підготовки великого значення набуває своєчасність надання майбутньому вчителю початкової школи повної і точної інформації про особливості молодшого школяра як соціального суб'єкта і перспективи його розвитку для планування і реалізації навчально-виховного процесу в школі. Професійна підготовленість допомагає вчителю в нестандартних умовах приймати правильні рішення, оволодіти педагогічним мисленням, усвідомити ставлення до своєї діяльності з метою полегшення інтеграції особистості школяра із соціальним середовищем. На важливість підготовки майбутнього вчителя наголошує низка державних документів, які зазначають, що підготовка дітей і молоді до свідомого життя повинна проходити в атмосфері взаєморозуміння та злагоди, з повагою до державного та соціального устрою; визначають вимоги до рівня сформованості в особи соціальних і громадянських якостей з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності; наголошують на гнучкій й адекватній запитам практики підготовці фахівця.

У процесі підготовки майбутнього вчителя початкової школи з розвитком його професійності постає роль до формування соціальної компетентності, яка є виключно важливою базисною характеристикою особистості, що відображає її досягнення, рівень сформованості знань та умінь конструювати відносини з оточуючими людьми в міжособистісних стосунках, поведінці. Формування соціальної компетентності відбувається безпосередньо з процесами становлення соціального досвіду, розширення простору міжособистісного спілкування, розвитку соціального інтелекту, соціальних якостей особистості. У професійній підготовці майбутнього вчителя до формування соціальної компетентності важливим є налагодження взаємодії педагога із середовищем, реалізація соціально значущих проєктів, групової та індивідуальної проблемно-пошукової, інноваційної діяльності в умовах соціально-ціннісних стосунків.

Отже, підготовка майбутнього вчителя повинна відповідати сучасним вимогам початкової освіти, яка має бути спрямована на досягнення головної мети навчання та становлення органічної цілісної системи, що утворює людину як найвищу соціальну цінність та забезпечує ґрунтовний загальнокультурний розвиток особистості. З метою цілісного уявлення про професійну діяльність майбутнього вчителя початкової школи нами досліджено визначення сутності поняття «підготовка» та «професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи». На основі проведено аналізу ми

пропонуємо власне визначення поняття «підготовка майбутнього вчителя початкової школи» – це процес формування професійних знань, умінь та навичок, які необхідні для реалізації поставлених цілей в освіті між учителем та учнем у сучасному суспільстві.

Соціальна компетентність у підготовці майбутнього вчителя початкової школи включає в себе знання про пристрій і функціонування соціальних інститутів у суспільстві, соціальних структурах, різних соціальних процесах, що протікають в суспільстві; знання рольових вимог і рольових очікувань, що висувуються в суспільстві до власників того чи іншого соціального статусу; навички рольової поведінки, орієнтованого на той чи інший соціальний статус; знання загальнолюдських норм і цінностей, а також норм (звичок, звичаїв, традицій, законів тощо) в різних сферах і галузях соціального життя – національної, політичної, релігійної, економічної, духовної та ін.; уміння і навички ефективної соціальної взаємодії (володіння засобами вербальної і невербальної комунікації, механізмами взаєморозуміння в процесі спілкування); знання та уявлення людини про себе, сприйняття себе як соціального суб'єкта і т. д.

Під час проведення аналізу досліджень, науковцями було виділено певні структурні компоненти у професійній підготовці майбутнього вчителя до формування соціальної компетентності, а саме: когнітивно-мотиваційний – передбачає наявність знань, соціальних уявлень та системи цінностей особистості; соціальний інтелект, дивергентне мислення, творчий пошук, планування власного життєвого сценарію, знання життєвих криз, розуміння соціальної дійсності, обрання фаху тощо; рефлексивний – охоплює психічну саморегуляцію, керування почуттями, психосексуальну грамотність, самостійність, розуміння соціальних ролей, уміння відчувати тонкощі соціальної ситуації, розв'язувати проблемні ситуації, відповідальність; операційно-технологічний – характеризується наявністю певного соціального досвіду, навичок ефективної взаємодії із соціумом, уміння діяти адекватно ситуації, розмаїття технік поведінки, виконання соціальних ролей, уміння виходити з конфліктної ситуації тощо.

Ця структурна модель, відносно відкриває всі характеристики структурних складових, та більш детально розкриває структуру та зміст готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності. Подальше обґрунтування даних структурних компонентів може стати завданням нашого наступного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. *Общепедагогическая подготовка в системе высшего педагогического образования* : [учебник для пед. спец. высш. учебн. зав.] / О. А. Абдуллина. – 2-ге изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.

2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів. Школа першого ступеня : теорія і практика : зб. наук. праць / Н. М. Бібік. – Переяслав-Хмельницький : ДПУ ім. Г. Сковороди. – 2004. – Вип. 10. – С. 18–26.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. гол. ред. В. Г. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособие / Э. Ф. Зеер – М. : НПО МОДЭК; МПСИ, 2003. – 480 с.
6. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: [монографія] / І. А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – 608 с.
7. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М. : Высш. школа., 1990. – 117 с.
8. Митина Л. М. Психология труда профессионального развития учителя / Л. М. Митина – М. : Академия, 2004. – 215 с.
9. Моніторинг якості освіти : світові досягнення та українські перспективи / за заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : «К.І.С», 2004. – 128 с.
10. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация молодого учителя / А. Г. Мороз. – К. : Либідь, 1998. – 233 с.
11. Нечаева Л. В. Подготовка студентов педагогических институтов взаимодействию учащимися : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л. В. Нечаева. – Харьков, 1991. – 18 с.
12. Саранцев Г. И. Методическая подготовка будущего учителя в современных условиях / Г. И. Саранцев // Педагогика. – 2006. – № 7. – С. 61–68.
13. Семеріков С. О. Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі : [монографія] / С. О. Семеріков ; наук. ред. акад. АПН України, доктор пед. наук, проф. М. І. Жалдак. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 340 с.
14. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: монографія / Л. О. Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 200 с.